

SUSAN CAIN

VAIKNE
JÕUD

INTROVERDINA MAAILMAS,
MIS EI LAKKA RÄÄKIMAST

INGLISE KEELEST TÕLKINUD
TÕNU ÜLEMAANTE

 VARRAK

Originaali tiitel:
Susan Cain
Quiet: The Power of Introverts in a World
That Can't Stop Talking
2012

Kaane kujundanud Mari Kaljuste

Copyright © 2012, 2013 by Susan Cain
© Tõlge eesti keelde. Tõnu Ülemaante, 2015

ISBN 978-9985-3-3346-4

Kirjastus Varrak
Tallinn, 2015
www.varrak.ee
www.facebook.com/kirjastusvarrak

Trükikoda Pakett AS

Minu lapsepõlve perekonnale

SISUKORD

Autori märkus | 9
Sissejuhatus. Temperamendi poolused | 11

ESIMENE OSA.
EKSTRAVERTSUSE IDEAAAL | 29

1. „Igati meeldiva semu” esilekerkimine
Kuidas ekstravertsusest sai kultuuriline ideaal | 31

2. Müüt karismaatilisest liidrist
Isiksuse Kultuur sada aastat hiljem | 47

3. Kui koostöö tapab loovuse
Uue Grupimõtlemise algus ja üksi töötamise jõud | 87

TEINE OSA.
SINU BIOLOOGIA, SINU MINA? | 113

4. Kas temperament on saatus?
Loomus, kasvatus ja orhidee hüpotees | 115

5. Sealpool temperamenti
Vaba tahte roll (ja avaliku esinemise saladus introvertidele) | 135

6. „Franklin oli poliitik, kuid Eleanor
tegutses südametunnistuse järgi”
Miks lähedust ülehinnatakse | 151

7. Miks Wall Street kukub
ja Warren Buffett rikastub
Kuidas introverdid ja ekstraverdid erinevalt mõtlevad
(ja dopamiini töötlevad) | 179

KOLMAS OSA.
KAS KÕIKIDES KULTUURIDES ON EKSTRAVERTSUSE IDEAAL? | 205

8. Pehme jõud
Aasia päritolu ameeriklased ja Ekstravertsuse Ideaal | 207

NELJAS OSA.
KUIDAS ARMASTADA, KUIDAS TÖÖTADA | 233

9. Millal peaksid sa käituma ekstravertsemana,
kui tegelikult oled | 235

10. Kommunikatsioonilõhe
Kuidas rääkida vastandliku tüübi esindajatega | 256

11. Kingseppadest ja kindralitest
Kuidas kasvatada vaikkeid lapsi maailmas,
mis ei suuda neid kuulata | 275

Lõppsõna. Imedemaa | 301
Märkus pühenduse juurde | 304
Märkus sõnade „introvert” ja „ekstravert” kohta | 306
Tänu sõnad | 309
Märkused | 313
Register | 359
Lisad | 369
Autorist | 382

AUTORI MÄRKUS

Ametlikult olen selle raamatuga töötanud alates 2005. aastast, mitteametlikult aga terve oma täisea. Olen rääkinud ja pidanud kirjavahetust sadade ja võib-olla isegi tuhandete inimestega, käsitledes neid teemasid, ning lugenud teist samapalju raamatuid, teadustöid, ajakirjaartikleid, interneti jututubade arutelusid ja blogipostitusi. Mõnda neist mainin siin raamatus otse, ülejäänud kajastuvad pea igas mu kirjapandud lauses. See raamat toetub paljudele allikatele, iseäranis teadlaste ja uurijate töödele, millest ma olen nii palju õppinud. Täiuslikus maailmas peaksin nimetama kõiki oma allikaid, juhendajaid ja intervjueeritavaid, kuid parema loetavuse huvides on osa nimesid kirjas ainult märkustes ja tänuvaldustes.

Samal põhjusel ei kasutanud ma teatud tsitaatide puhul väljajätte ja nurksulge, vaid tegin kindlaks, kas täiendavad või puuduvad sõnad ei ole muutnud rääkija või kirjutaja mõtet. Kui on soov neid kirjalikke allikaid originaalist tsiteerida, siis märkustes on olemas täpsed viited.

Olen selle raamatu kõikides lugudes muutnud ära inimeste nimed ja isiku kindlakstegemist võimaldavad üksikasjad. Kaitsmaks nende Charles di Cagno avaliku esinemise kursusel osalenute privaatsust, kellel polnud end kursusele kirja pannes plaani siia raamatusse sattuda, on lugu, mis kirjeldab minu esimest õhtut sellel kursusel, kokku pandud erinevate kordade põhjal. Sama kehtib ka Gregi ja Emily loo puhul, mis põhineb mitmetel intervjuudel sarnaste paaridega. Kõik ülejäänud lood on kirja pandud nii, nagu need toimusid, nagu neist mulle räägiti või nagu neid mäletati. Ma ei kontrollinud lugude faktidele vastavust, kuid kasutasin ainult neid, mida pidasin tõepäraseks.

Inimsugu, kus kõik oleksid kindral Pattonid, poleks kuigivõrd edukam inimsoost, kus kõik oleksid Vincent van Goghid. Ma arvan pigem, et meie planeet vajab nii sportlasi kui ka filosoofe, seksisümboleid, maalikunstnikke ja teadlasi; nii südamlikke kui ka halastamatuid, kälke ja nõrku. Läheb tarvis nii neid, kes suudavad pühendada oma elu sellele, et uurida, mitu tilka eritavad koera süljenäärmed ühes või teises olukorras, kui ka neid, kes suudavad panna õitsvate kirsipuude kiirelt kaduva ilu neljateistkümnesilbilisse luuletusse või pühendada kakskümmend viis lehekülge sellele, et lahata väikese poisi tundeid, kes lamab pimedas toas voodis ja ootab ema, et see talle head-öödmusi annaks. [...] Väljapaistvate võimete olemasolu eeldab tõesti, et selleks vajalik energia võetakse mõnede teiste valdkondade arvelt.

ALLEN SHWAN

SISSEJUHATUS

Temperamendi poolused

Montgomery, Alabama. 1. detsember 1955. Varane õhtutund. Liinibuss peatub ja siseneb maitsekalt riietatud neljakümnendates eluaastates naine. Ta sammub sirgelt hoolimata sellest, et on veetnud kogu päeva kummargil rätsepatöökoja triikimislaua kohal, kaubamaja Montgomery Fair sünges keldris. Tema jalad on tursunud ja õlad valutavad. Ta istub värvilistele mõeldud sektsiooni esimeses reas ja vaatab vaikselt, kuidas buss sõitjatega täitub. Kuni juht käsib tal oma istekoha valgele reisijale loovutada.

Naine toob kuuldavale ainsa sõna, mis vallandab ühe 20. sajandi kõige olulisema kodanikuõiguste eest peetava protestiliikumise, sõna, mis aitab Ameerikal leida oma parema mina.

See sõna on „Ei”.

Juht ähvardab, et laseb naise arreteerida.

„Te võite seda teha,” ütleb Rosa Parks.

Saabub politseinik. Ta küsib Parksi käest, miks too ei tõusnud.

„Miks te kõik meid käsutate?” kostab naine lihtsalt.

„Ma ei tea,” ütleb politseinik. „Kuid seadus on seadus ja te olete arreteeritud.”

Sel õhtupoolikul, kui toimub kohtuistung ja Parks korrarikumises süüdi mõistetakse, korraldab Montgomery Improvement Association tema toetuskoosoleku linna kõige vaesemas osas asuvas Holt Streeti baptistikirikus. Parksi julgustükki koguneb toetama viis tuhat inimest. Nad pressivad ennast kirikusse, kuni selle pinkidele enam mitte kedagi ei mahu. Ülejäänud

ootavad kannatlikult väljas ja kuulavad toimuvat valjuhäälditest. Vaimulik Martin Luther King Jr. pöördub rahvahulga poole. „Tuleb aeg, mil inimesed väsivad sellest, et rõhumise raudsed jalad nende peal tallavad,” räägib ta. „Tuleb aeg, mil inimesed väsivad sellest, et nad elu juulikuu sädelevast päikesepaistest välja tõugatakse ja novembrikuise läbitungiva kõrgmäestiku külma kätte jäetakse.”

Vaimulik kiidab Parksi vaprust ja embab teda. Naine seisab vaikselt, juba ainuüksi tema kohalolekust piisab, et rahvahulka tegudele kihutada. Ühing algatab ülelinnalise bussiboikoti, mis kestab 381 päeva. Inimesed kõmbivad mitmeid miile jala tööle. Nad võtavad võõraid auto peale. Nad muudavad Ameerika ajaloo suunda.

Ma olin Rosa Parksi alati ette kujutanud väärrika, julge iseloomuga naisena, kes suudab kergesti vastu seista bussitäiele teda põrnitsevatele reisjatele. Aga kui ta 2005. aastal üheksakümne kahe aastasena suri, siis meenutati arvututes nekroloogides teda kui maheda kõnemaneeeriga, leebet ja väikesekasvulist inimest. Öeldi, et ta oli „uje ja pelglik”, kuid „vapper nagu lõvi”. Nekroloogid olid täis selliseid väljendeid nagu „äärmine tagasihoidlikkus” ja „vaikne meelekindlus”. Mida tähendab olla vaikne ja meelekindel, küsisid need kirjeldused justnagu vaikimisi. Kuidas saab olla pelglik ja vapper?

Parks ise paistis sellest paradoksist teadlik olevat ning pani oma autobiograafiale pealkirjaks „Vaikne tugevus” („Quiet Strength”) – pealkiri, mis sunnib meid oma eeldusi kahtluse alla seadma. Miks *ei peaks* vaikne tugev olema? Ja mida suudab vaikne veel teha, mille eest me teda tunnustanud pole?

| |

Isiksus kujundab meie elu niisama põhjalikult nagu sugu või rass. Ja isiksuse kõige olulisem aspekt – „temperamendi poolus”, nagu üks teadlane seda nimetab – on see, kuhu me paigutume introvertsuse-ekstravertsuse skaalal. Meie koht sellel skaalal mõjutab, millised sõbrad ja elukaaslased me endale valime ning kuidas me vestleme, lahkarmusi klaarime ja armastust avaldame. See mõjutab meie karjäärivalikut ja seda, kas me oleme antud alal edukad või mitte. Temperament reguleerib seda, kui

tõenäoliselt me tegeleme spordiga, rikume abielu, suudame ilma magamata piisavalt hästi hakkama saada, õpime omaenda vigadest, teeme suuri panuseid aktsiaturul, lükkame edasi rahuldust, oleme head juhid ja esitame küsimust „mis siis, kui”.^{*} See kajastub meie ajus olevates radades, neurotransmitterites ja närvisüsteemi kõrvalistes soppides. Tänapäeval on introvertsus ja ekstravertsus kaks isiksusepsühholoogia uurituimat valdkonda, mis tekitavad uudishimu sadades teadlastes.

Need uurijad on teinud uusimat tehnoloogiat kasutades erutavaid avastusi, aga kõik nad on osa pikast ja kuulsusrikkast ajaloost. Poeedid ja filosoofid on introvertide ja ekstravertide peale mõelnud nii kaua, kui kirja pandud ajalugu mäletab. Mõlemad isiksusetüübid esinevad Piiblis ning Kreeka ja Rooma arstide kirjutistes, kusjuures mõned evolutsioonipsühholoogid ütlevad, et nende tüüpide ajalugu ulatub veelgi kaugemale: nagu me näeme, uhkeldab „introvertidega” ja „ekstravertidega” ka loomariik, alates puuviljakärbestest ja päikeseahvenatest kuni reesusmakaakideni. Nagu muude teineteist täiendavate paarideta – maskuliinsus ja feminiinsus, ida ja lääs, liberaalne ja konservatiivne –, oleks inimkond ka ilma nende kahe isiksuselaadita sootuks teistsugune ja tohutult vaesem.

Võtame näiteks Rosa Parksi ja Matrin Luther Kingi partnerluse: kui vägev kõnemees oleks keeldunud loovutamast oma istekohta bussis, kus olid eraldi osad valgetele ja värvilistele, siis poleks ta avaldanud samasugust mõju nagu malbe naine, kes eelistanuks selgelt vaikimist, kui olukord poleks muud nõudnud. Ja Parksil ei olnud eeldusi rahvast kaasa haarata, kui ta oleks üritanud sõna võtta ja kuulutada, et tal on üks unistus. Aga tänu Kingile ei pidanudki ta seda tegema.

Ometi anname tänapäeval ruumi ainult isiksuselaadidele, mis hõlmavad tähelepanuväärselt kitsa lõigu kogu spektrist. Meile öeldakse, et tubli inimene on julge ning et õnnelik inimene on seltsiv. Me näeme ennast

^{*} Vastused: spordiga tegelemine: ekstraverdid; abielurikkumine: ekstraverdid; suutlikkus ilma magamata piisavalt hästi hakkama saada: introverdid; õppimine omaenda vigadest: introverdid; suurte panuste tegemine: ekstraverdid; rahulduse edasilükkamine: introverdid; heaks juhiks olemine: mõningail juhtudel introverdid, teistel juhtudel ekstraverdid, sõltuvalt sellest, mis tüüpi juhtimist vajatakse; küsimuse „mis siis, kui” esitamine: introverdid. – *Autor*.

ekstravertide riigina – mis aga tähendab seda, et me ei suuda näha, kes me tegelikult oleme. Sõltuvalt sellest, millisest uuringust lähtuda, on kolmandik kuni pool ameeriklastest introverdid – teisisõnu, *üks igast kolmest inimesest, keda te teate*. (Arvestades seda, et Ühendriigid on kõige ekstravertsemate maade hulgas, peab see number mujal maailmas vähemalt niisama suur olema.) Kui sa ei ole ka ise introvert, siis kindlasti kasvatad või juhid sa mõnda või on sul introverdist sõber või koguni elukaaslane.

Kui selline statistika sind üllatab, siis on see nii tõenäoliselt seetõttu, et paljud inimesed teeskevad, nagu oleksid nad ekstraverdid. Kapiintroverdid tegutsevad spordiväljakutel, liiguvad keskkoolide riietusruumides ja korporatiivse Ameerika koridorides, ilma et keegi neid avastaks. Mõned lollitavad koguni iseennast, kuni mingi elusündmus – töölt vallandamine, laste täisikka jõudmine ja kodust minema kolimine või päranduse saamine, mis annab neile vabaduse veeta aega nii, nagu see neile meeldib – neid raputab ja paneb oma tõelise loomusega tutvuma. Sul pruugib ainult siinse raamatu teema sõprade ja tuttavatega vesteldes üles võtta ning sa avastad, et introvertideks peavad ennast inimesed, kellest seda kõige vähem võiks arvata.

On arusaadav, miks nii paljud introverdid ennast koguni iseenda eest varjavad. Me elame väärtuste süsteemiga, mida ma nimetan Ekstravertsuse Ideaaliks – see on üleüldine uskumus, et ideaalne indiviid on seltskondlik alfa, kes tunneb end mugavalt tähelepanu keskpunktis olles. Arhetüüpne ekstravert eelistab tegevust mõtisklemisele, riskimist hoiatuse kuuldavõtmisele, kindelolekut kahtlemisele. Ta pooldab kiireid otsuseid isegi juhul, kui on risk eksida. Ta töötab suurepäraselt meeskondades ja on rühmas seltskondlik. Meile meeldib arvata, et me hindame isikupära, kuid liigagi tihti imetleme pigem ühte inim-*tüüpi* – seesugust, kes tunneb end mugavalt „iseennast esiplaanile seades”. Muidugi lubame tehniliselt andekatel üksiklastel, kes garaažides firmasid käivitavad, omada just niisugust isiksust, nagu neile meeldib, aga nemad on pigem erand kui reegel ning meie sallivus laieneb peamiselt neile, kes saavad muinasjutuliselt rikkaks või selleks vähemalt lootust annavad.

Introvertsus – koos oma sugulastega, nagu näiteks tundlikkus, tõsidus ja pelglikkus – on praegu teise kategooria isiksusejoon, kusagil pettumuse

ja patoloogia vahepeal. Ekstravertsuse Ideaali võimu all elavad introverdid on nagu naised meeste maailmas, nad on alahinnatud selle joone tõttu, mis on osa nende põhiolemusest. Ekstravertsus on vägagi veetlev isiksuse-laad, kuid oleme teinud sellest rõhuva normi ning enamik tunneb, et nad peaksid sellele vastama.

Ekstravertsuse Ideaali on mainitud paljudes uurimustes, kuigi seda tööd ei ole kunagi kokku võetud. Nii näiteks peetakse jutukaid inimesi nutikamateks, kenamateks, huvitavamateks ja sõpradena ihaldusväärse-mateks. Kõnelemise kiirus on sama oluline kui hääle tugevus: me peame kiiresti rääkijaid asjatundlikumateks ja meeldivamateks kui aeglaselt kõnelejaid. Sama dünaamika kehtib ka rühmade puhul, kus uuringud näitavad, et häälekamaid peetakse targemateks kui vaikseid – kuigi pole olemas mingit korrelatsiooni sõnaosavuse ja väärt ideede vahel. Stigmatiseeritakse isegi sõna „introvert” ennast – üks mitteametlik uuring, mille korraldas psühholoog Laurie Helgoe, leidis, et introverdid kirjeldavad omaenda füüsilist väljanägemist ilmekate sõnadega („sinakasrohelist silmad”, „eksootiline”, „kõrged põsesarnad”), aga kui neil paluti kirjeldada introverte üldiselt, siis maalisid nad üksluise ja ebameeldiva pildi („kohmakas”, „neutraalsed värvid”, „nahaprobleemid”).

Aga me teeme tõsise vea, kui Ekstravertsuse Ideaali nii järelemõtlemata-
tult omaks võtame. Mitmed meie parimad ideed, kunstiteosed ja leiutised –
alates evolutsiooniteooriast ja van Goghi päevalilledest kuni personaal-
arvutiteni – pärinevad vaikeselt ja mõtliselt inimestelt, kes teavad, kuidas
häälestuda sisemaailmale ja seal leiduvatele aaretele. Ilma introvertideta
puuduksid siin maailmas:

gravitatsiooniteooria

relatiivsusteooria

W. B. Yeatsi „Teine tulemine” („The Second Coming”)

Chopini nokturnid

Prousti „Kadunud aja otsingul”

Peeter Paan

Orwelli „1984” ja „Loomade farm”

„Kübaraga kass” („The Cat in the Hat”)

Charlie Brown

„Shindleri nimekiri”, „E. T.” ja „Kolmanda astme lähikontaktid”

Google

Harry Potter*

Nagu kirjutab teadusajakirjanik Winifred Gallagher: „Sellel hiilgaval meelelaadil, mis pigem jätab stiimulid tähelepanuta, kui tormab neist kinni haarama, on pikaajaline seos intellektuaalsete ja kunstiliste saavutustega. Ei valemite $E=mc^2$ ega teost „Kaotatud paradiis” visanud valmis peoloom.” Isegi kõige vähem introvertsetena paistvatel tegevusaladel, nagu näiteks rahandus, poliitika ja aktivism, on mõned suured hüpped teinud just introverdid. Siin raamatus näeme, kuidas niisugused tegelased nagu Eleanor Roosevelt, Al Gore, Warren Buffett, Gandhi – ja Rosa Parks – saavutasid seda, mida nad saavutasid, mitte oma introvertsusele vaatamata, vaid selle tõttu.

Aga nagu me samuti näeme, on paljud nüüdisaegse elu kõige tähtsamad institutsioonid kujundatud nende jaoks, kellele meeldivad rühmaprojektid ja kõrge stimulatsioonitase. Pingid on klassiruumides üha sagedamini paigutatud klumpidena, et paremini edendada üheskoos õppimist, ning uuringute kohaselt arvab valdav enamik õpetajatest, et ideaalne õpilane on ekstravert. Me vaatame telesõusid, kus peategelasteks pole enam „naabrilapsed”, nagu Cindy Bradys ja Beaver Cleavers, vaid rokistaarid ja veebiülekannete saatejuhid oma erakordsete isiksustega, nagu näiteks Hannah Montana ja Carly Shay telesarjast „iCarly”. Isegi Teadusepoiss Sid koolieelikute sarjast alustab iga koolipäeva koos oma semudega tantsusamme tehes. („Vaata mu samme! Ma olen rokistaar!”)

Täiskasvanutena töötavad paljud organisatsioonides, mis nõuavad meilt meeskonnatööd ilma vaheseinteta kontorites – järelevaatajate meeleheaks, kes hindavad üle kõige „kommunikatsioonioskusi”. Karjääriredelil edendamise eelduseks on, et me end häbenematult üles kiidaksime. Teadlastel, kelle uurimistööd finantseeritakse, on sageli enesekindel ja vahest ehk

* Sir Isaac Newton, Albert Einstein, W. B. Yeats, Frédéric Chopin, Marcel Proust, J. M. Barrie, George Orwell, Theodor Geisel (Dr. Seuss), Charles Schulz, Steven Spielberg, Larry Page, J. K. Rowling. – *Autor*.

koguni liiga enesekindel isiksus. Kunstnikud, kelle tööd ehivad nüüdisaegse kunsti muuseumide seinu, võtavad näituste avamistel mõjukaid poose. Kirjanikke, kelle raamatuid avaldatakse – ja keda kunagi eraklike inimestena aktsepteeriti –, küsitlevad nüüd põhjalikult suhtekorraldajad, et teha kindlaks, kas nad on ikka võimelised jutusaadetes esinema. (Te ei loeks minu raamatut, kui ma poleks veennud oma kirjastajat, et olen selle reklaamimiseks piisavalt pseudoekstravert.)

Kui sa oled introvert, siis tead sa ka seda, et eelarvamuslik suhtumine vaikesesse inimestesse võib põhjustada sügavat psüühilist valu. Lapsena oled sa ehk pealt kuulnud, kuidas vanemad sinu pelglikkuse pärast vabandavad. („Miks sa ei võiks olla rohkem Kennedy poiste moodi?” küsisid Camelotte imetlevad vanemad korduvalt ühelt mehelt, keda intervjuerisin.) Või siis on sind koolis torgitud, et sa „oma karbist välja tuleksid” – mürgine väljend, mida kasutavad need, kes ei suuda mõista, et mõnede loomade jaoks on endastmõistetav kanda oma varjet kaasas kõikjal, kuhu nad lähevad, ning et mõned inimesed on täpselt samasugused. „Mu kõrvus kõlavad siiaamaani kõik need lapsepõlve märkused, et ma olen laisk, rumal, aeglane ja igav,” kirjutab meililisti Introvert Retreat liige. „Ning selleks ajaks, kui ma olin piisavalt vana, et aru saada, et ma olen lihtsalt introvertne, oli sellest saanud osa minu olemusest, enesestmõistetavus, et minuga on juba loomu poolest midagi valesti. Ma soovin, et suudaksin selle väikese kahtlusejälje üles leida ja kõrvaldada.”

Nüüd, täiskasvanuna, võid sa ikka veel tunda süütorget, kui lükkad tagasi kutse õhtusöögile ning eelistad samal ajal pigem head raamatut lugeda. Või ehk meeldib sulle einestada üksinda restoranis, pööramata tähelepanu teiste klientide haletsevatele pilkudele. Või siis öeldakse sulle, et „sa elad liiga palju oma peas” – fraas, mida sageli vaikse ja mõtliku inimese vastu kasutatakse.

Muidugi on niisuguste inimeste kohta olemas ka teine sõna: „mõtledjad”.

| |

Tean omast käest, kui raske on introvertidel oma andeid hinnata ja kui vägev see on, kui nad seda lõpuks teevad. Rohkem kui kümme aastat olen õpetanud läbirääkimisoskusi eri tüüpi inimestele: ettevõtete juristidele ja

üliõpilastele, fondivalitsejatele ja abielupaaridele. Muidugi on see õpetus puudutanud eelkõige põhilisi asju: kuidas valmistuda läbirääkimisteks, kuidas teha esimest pakkumist ja mida teha siis, kui teine pool ütleb „võta või jäta”. Aga ma olen aidanud klientidel mõista ka nende loomulikku isiksust ning näidanud võimalusi, kuidas seda kõige paremini kasutada.

Minu esimene klient oli noor naine nimega Laura. Ta oli Wall Streeti jurist, aga samas loomult vaikne ja unistav inimene, kes pelgas tähelepanu keskpunktis olemist ja kellele ei meeldinud agressiivsus. Tal oli kuidagi viisi õnnestunud läbida karm Harvardi juurakool – koht, kus õppetöö toimub tohutu suurtes, gladiaatorite amfiteatri moodi auditoriumides ning kus ta ükskord läks niivõrd närvi, et hakkas tundi minnes oksendama. Nüüd, mil tal oli tegemist reaalse maailmaga, ei olnud ta kindel, kas suudab esindada oma kliente nii jõuliselt, nagu nad temalt ootavad.

Esimesed kolm aastat oli Laura ametis sedavõrd algaja, et ta ei saanud oma kahtlusi proovile panna. Kuni ühel päeval läks vanem kolleeg puhkusele ja jättis Laura hooleks tähtsate läbirääkimiste korraldamise. Kliendiks oli üks Lõuna-Ameerika tootmisettevõtte, mida ähvardas võimetus pangalaenu tagasi maksta, ning ettevõtte esindajad lootsid laenu tingimustes uuesti läbi rääkida; teisel pool lauda istus pankurite sündikaat, ohus oleva laenu kreditorid.

Laura oleks eelistanud sama laua alla peitu pugeda, aga ta oli harjunud niisuguste impulssidega võitlema. Vapralt, ehkki närviliselt võttis ta sisse koha koosoleku juhataja toolil, kliendid mõlemal käel: õigusnõustaja ühel ja vanem finantsametnik teisel. Need juhtusid olema Laura lemmikliendid: heasoovlikud ja maheda jutuga, täiesti erinevad nendest universumi isanda tüüpi tegelastest, keda tema firma tavaliselt esindas. Kunagi oli Laura käinud õigusnõustajaga Yankeesi mängu vaatamas ning koos finantsametnikuga oma õele käekotti ostmas. Aga need mõnusad väljaskäimised – just seda liiki sotsialiseerumine, mis Laurale meeldis – paistsid nüüd kauge minevikuna. Üle laua istus üheksa rahulolematut investeerimispankurit, rätsepaülikondades ja koos oma juristiga, kes oli kandilise lõua ja jõuliste maneeridega naine. See naine, kes esindas selgelt endas mitte kahtlevat inimtüüpi, alustas muljetavaldava sõnavõtuga teemal, kuidas Laura kliendid oleksid õnnelikud lihtsalt pankurite tingimus-

tega nõustudes. Tema sõnul oli tegemist väga suuremeelse pakkumisega.

Kõik ootasid, et Laura vastaks, kuid ta ei suutnud midagi välja mõelda. Nõnda ta siis lihtsalt istus seal. Pagan küll. Kõik pilgud on temale suunatud. Kliendid nihelevad rahutult toolidel. Laura mõtted keerlevad tuttavas ringis: *Ma olen sellise asja jaoks liiga vaikne, liiga tagasihoidlik, liiga mõtlik*. Ta kujutas endale ette inimest, kellel oleksid niisuguse olukorraga hakkama saamiseks paremad eeldused: kes oleks enesekindel, sõnaosav, valmis lauale põrutama. Põhikoolis oleks seda inimest, erinevalt Laurast, nimetatud „mõnusaks” – suurim ülistus, mida seitsmendikud teadsid, etemgi kui „kena” tüdruku või „sportlik” kuti kohta. Laura lubas endale, et kui ta nüüd selle päeva kuidagi üle elab, hakkab ta homme uut ametit otsima.

Siis aga tuli talle meelde, mida ma olin talle ikka ja jälle öelnud: ta on introvert ja sellisena on tal läbirääkimiste pidamiseks erakordsed võimed – võib-olla küll vähem ilmsed, kuid mitte vähem kaalukad. Tõenäoliselt on tal paremad eeldused kui kellelgi teisel. Tal on vaikne, kuid kindel kõnemaneeer. Ta räägib harva ilma mõtlemata. Oma leebete maneeridega võib ta võtta jõulisi ja koguni agressiivseid positsioone, mis mõjuvad samas täiesti põhjendatuna. Ning tal on kalduvus esitada küsimusi – palju küsimusi – ja ka tegelikult vastuseid kuulata, mis on olulise tähtsusega tõsistel läbirääkimistel, ükskõik milline inimese isiksus ka on.

Niisiis hakkas Laura tegema seda, mis tuli tema jaoks loomulikult.

„Võtame sammu tagasi. Millel teie numbrid põhinevad?” küsis ta.

„Kui me korraldame laenu ümber niimoodi, kas see võiks teie arvates toimida?”

„Aga niimoodi?”

„Mis võimalused veel oleksid?”

Esialgu olid tema küsimused ebalevad. Jätkates kogus ta aga hoogu, esitades neid jõulisemalt ja andes mõista, et on teinud piisava eeltöö ega tee faktides järeleandmisi. Aga samal ajal jäi ta truuks omaenda stiilile, ei tõstnud kunagi häält ega kaotanud väärikust. Iga kord, kui pankurid esitasid väite, mis paistis jäik, üritas Laura olla konstruktiivne. „Kas te ütlete, et see on ainus tee? Mis oleks, kui me prooviksime teistsugust lähenemisviisi?”

KAS TEMPERAMENT ON SAATUS? Loomus, kasvatus ja orhidee hüpotees

*Mõned inimesed on igas asjas kindlamad
kui mina üldse milleski.*

ROBERT RUBIN, „EBAKINDLAS MAAILMAS”

(„IN AN UNCERTAIN WORLD”)

PEAAEGU KÜMME AASTAT TAGASI

Kell on kaks öösel. Ma ei suuda magada ja ma tahan surra.

Ma pole üldiselt suitsidaalne tüüp, aga see on öö enne tähtsat sõnavõttu ja minu meelt ründavad jubedust tekitavad, „mis siis kui” tüüpi küsimused. Mis siis, kui mu suu kuivab ja ma ei suuda ühtegi sõna öelda? Mis siis, kui mu jutt on publiku jaoks igav? Mis siis, kui ma laval olles oksendama hakkam?

Minu poiss (ja praegune abikaasa) Ken vaatab, kuidas ma rahutult küljelt küljele visklen. Minu ahastus tekitab temas hämmingut. Ta on endine ÜRO rahuvalvaja ning sattus ükskord Somaalias äkkrünnaku alla, kuid ometi arvan ma, et ta ei tundnud ka siis niisugust hirmu nagu mina praegu.

„Proovi mõelda rõõmsatest asjadest,” ütleb ta mu otsmikku silitades.

Jõllitan lage, pisarad voolamas. Mis rõõmsatest asjadest? Kes suudaks olla rõõmus poodiumide ja mikrofonide maailmas?

„Hiinas on miljard inimest, kes ei hooli sinu esinemisest roti persetki,“ pakub Ken osavõtlikult.

See aitab, umbkaudu viieks minutiks. Ma pööran ringi ja vaatan äratuskella. Lõpuks on see pool seitse. Vähemalt kõige hullem – esinemisele eelnev öö – on möödas; homme samal ajal olen ma vaba. Kuid kõigepealt pean tänase päeva kuidagi õhtusse saama. Ma riietun tujutult ja panen mantli selga. Ken ulatab mulle sportlaste joogipudeli, milles on Baileys Irish Cream. Ma ei joo kuigi palju, aga mulle meeldib Baileys, sest see maitseb nagu šokolaadi-piimakokteil. „Joo seda viisteist minutit enne, kui peale lähed,“ ütleb ta ja suudleb mind hüvastijätuks.

Sõidan liftiga alla ja istun maja ees ootavasse autosse, mis viib mind sihtkohta, New Jersey äärelinna ühe suure korporatsiooni peakorterisse. Sõit jätab piisavalt aega, et endalt imestades küsida, kuidas ma küll võisin niisugusesse olukorda sattuda. Hiljuti loobusin tööst Wall Streeti juristina, et seada sisse isiklik konsultatsioonifirma. Enamasti olen ma töötanud kas ainult ühe inimesega või siis väikestes rühmades ning see on minu jaoks täiesti sobiv. Aga kui üks tuttav, kes on suure meediakompanii peanoustaja, palus mul korraldada seminari tervele oma juhtide meeskonnale, siis nõustusin ma – ja entusiastlikult veel pealegi! – mingitel põhjustel, mida ma praegu mõista ei suuda. Ma taban end palumas, et juhtuks mingi õnnetus – võib-olla üleujutus või väike maavärin –, ükskõik mis, et ma ainult ei peaks tegema läbi seda, mis mind ees ootab. Siis tunnen ma süüd, et tahan kogu ülejäänud linna oma draamasse kaasa kiskuda.

Auto peatub kliendi kontori ees ja ma astun välja, üritades eduka konsultandi särtsakalt enesekindlat muljet jätta. Ürituse korraldaja saadab mind auditooriumi. Küsin, kus asub tualettruum, ja kabiini jõudes võtan joogipudelist lonksu. Seisan mõne hetke vaikselt ja ootan, et alkoholi võlujõud mõjuma hakkaks. Kuid mitte midagi ei juhtu – ma olen endiselt hirmunud. Võib-olla peaks võtma veel ühe sõõmu. Ei, kell on alles üheksa hommikul – mis siis, kui nad minu hingeõhus alkoholi haistavad? Värvn veel kord huuli, lähen tagasi auditooriumi ja sätin oma märkmekaardid poodiumile, samal ajal kui ruum vähehaaval tähtsa väljanägemisega äriinimestega täitub. *Ükskõik mida sa ka teed, aga püüa vähemalt mitte oõsendada*, ütlen ma endale.

Mõned juhid heidavad pilgu üles minu poole, kuid enamik põrnitseb ainiti oma BlackBerryt. On selge, et kisun nad eemale väga pakilisest tööst. Kuidas ma suudaksin piisavalt pikka aega nende tähelepanu köita, et nad lõpetaksid oma kiireloomuliste teadaannete toksimise nendesse tillukestesse kirjutusmasinatesse? Ma luban endale sealsamas, et ei pea enam iial ühtegi ettekannet.

| |

Hüva, hiljem olen ma neid hulgaliselt pidanud. Ma ei ole oma ärevusest küll täielikult üle saanud, kuid aastate jooksul olen avastanud strateegiaid, mis võivad aidata igat lavahirmuga inimest, kellel on tarvis avalikult esineda. Sellest tuleb rohkem juttu 5. peatükis.

Kuid kõigepealt pean ma rääkima loo oma närusest hirmust, kuna see moodustab keskse osa mõnest minu kõige pakilisemast küsimusest, mis puudutab introvertsust. Paistab, et mingil sügavamal tasandil on hirm avaliku esinemise ees seotud mõningate teiste minu isiksuse aspektidega, mida ma ise väärtuslikuks pean, eriti just minu armastusega kõige leebe ja mõtiskleva vastu. See hämmastab mind, sest tegemist pole ju mingi ebatavalise iseloomujoonte konstrellatsiooniga. Aga kas need on ikka tõepoolest omavahel seotud ja kui on, siis kuidas? Kas need tulenevad „kasvatusest” – viisist, kuidas mind lapsena koheldi? Mõlemad minu vanemad olid mahedahälised mõtisklevad tüübid; ema vihkas samuti avalikku esinemist. Või on need minu „loomus” – midagi sügavat minu geneetilises struktuuris?

Nende küsimuste üle olen ma pead murdnud kogu oma täisea. Õnneks on seda teinud ka Harvardi teadlased, kes uurivad inimaju, üritades avastada temperamendi bioloogilisi algallikaid.

Selliseks teadlaseks on näiteks kaheksakümne kahe aastane Jerome Kagan, üks 20. sajandi suurtest arengupsühholoogidest. Kagan pühendas oma karjääri laste emotsionaalse ja kognitiivse arengu uurimisele. Ta korraldas mitmeid teedrajavaid pikaajalisi uuringuid, mille käigus jälgiti lapsi alates beebieast kuni noorukiks sirgumiseni ning dokumenteeriti selle aja jooksul nende füsioloogiat ja isiksust. Niisugused pikaajalised uuringud nõuavad aega ja on kulukad – aga kui need end ära tasuvad, nagu juhtus Kagani omadega, siis tasuvad need end ära kuhjaga.

Ühe niisuguse uuringu tarvis, mida alustati 1989. aastal ja mis ikka veel käib, kutsusid professor Kagan ja tema meeskond viissada nelja kuu vanust beebit Harvardis asuvasse lapse arengu laboratooriumisse ning seadsid eelduseks, et nad on võimelised neljakümne viie minuti pikkuse hindamise põhjal ütleva, millistest lastest saavad tõenäoliselt introverdid ja millistest ekstraverdid. Neile, kellel on hiljutisi kogemusi nelja kuu vanuste lastega, võib see paista üsna julge väitena. Kuid Kagan oli temperamenta pikka aega uurinud ja tal oli olemas teooria.

Kagan ja tema kolleegid pakkusid neile neljakuustele lastele hoolikalt valitud uute kogemuste komplekti. Beebid kuulsid lindistatud hääli ja seda, kuidas õhupall pauguga lõhki läheb, nad nägid liikuvaid värvilisi kujusid oma silme ees tantsimas ja hingasid vatitupsu pealt sisse alkoholi lõhna. Reaktsioonid uutele ärritajatele olid äärmiselt erinevad. Umbes 20% tõid kuuldavale hoogsaid hüüatusi ning vehkisid käte ja jalgadega. Kagan nimetas seda rühma kõrgreaktiivseks. Umbes 40% püsisid vaiksed ja rahulikud, liigutades küll aeg-ajalt käsi ja jalgu, kuid ilma dramaatilise vehkimiseta. Seda rühma nimetas Kagan madalreaktiivseks. Ülejäänud 40% langesid nende kahe äärmuse vahele. Kagani hämmastavalt kontraintuitiivne hüpotees oli, et kõrgreaktiivse rühma beebidest – nendest hoogsalt kätega vehkijatest – kasvavad kõige suurema tõenäosusega vaiksed teismelised.

Kui lapsed olid kaks, neli, seitse ja üksteist aastat vanad, tulid paljud neist kordusuuringuteks Kagani laborisse, kus testiti jälle nende reaktsioone uutele inimestele ja sündmustele. Kahe aasta vanused lapsed kohtusid daamiga, kes kandis gaasimaski ja laborikitlit, mehega, kes oli rietatud klounikostüümi, ning raadio teel juhitava robotiga. Seitsmesena paluti neil mängida lastega, kellega nad ei olnud kunagi varem kohtunud. Üheteistkümnelt kuulsid nad tundmatutelt täiskasvanutelt küsimusi isikliku elu kohta. Kagani meeskond jälgis, kuidas lapsed nende jaoks harjumatuses olukordades reageerisid, panid tähele nende kehakeelt ning fikseerisid selle, kui palju ja kui spontaanselt nad naersid, rääkisid ja naeratasid. Samuti esitasid nad lastele ja nende vanematele küsimusi selle kohta, millised on lapsed väljaspool laboratooriumi. Kas nad eelistavad ühte või kahte lähedast sõpra lõbusale kambale? Kas neile meeldib külas-

tada uusi paiku? Kas nad on riskijad või pigem ettevaatlikud? Kas nad peavad ennast pelglikuks või julgeks?

Paljud lapsed kasvasid täpselt niisugusteks, nagu Kagan oli oletanud. Kõrgreaktiivsetest väikelastest, sellest 20%, kes kisendasid, kui liikuvad kujud nende peade kohal hüplesid, olid suure tõenäosusega arenenud tõsised ja hoolsad isiksused. Madalreaktiivsetest väikelastest – neist vaikesetest – olid suure tõenäosusega saanud lõdvestunud ja enesekindlad tüübid. Teisisõnu öeldes, kõrge ja madal reaktiivsus kippus olema seotud vastavalt introvertsuse ja ekstraversusega. Ehk nagu Kagan oma 1998. aastal ilmunud raamatus „Galen'i ettekuulutus” („Galen's Prophecy”) mõtiskleb: „Carl Gustav Jungi kirjeldused introverdist ja ekstraverdist, mis on kirja pandud rohkem kui seitsekümmend viis aastat tagasi, kehivad meie kõrg- ja madalreaktiivsete noorte suhte puhul veidralt imepärast täpsusega.”

Kagan kirjeldab kahte noort – kinnise loomuga Tomi ja ekstraverset Ralph'i – ning erinevused nende vahel on rabavad. Tom, kes oli lapsena ebaharilikult pelglik, saab koolis hästi hakkama, on tähelepanelik ja vaikne, ustav oma tüdrukule ja vanematele, kaldub muretsema ning armastab õppida omaette ja mõelda intellektuaalsetest probleemidest. Ta plaanib saada teadlaseks. „Nii nagu ... teised kuulsad introverdid, kes olid lapsena pelglikud, on ka Tom valinud vaimse elu,” kirjutab Kagan, võrreldes teda T. S. Elioti ning matemaatiku ja filosoofi Alfred North Whiteheadiga.

Ralph seevastu on lõdvestunud ja enesekindel. Ta suhtleb Kagani meeskonna küsitlejaga nagu eakaaslasega, mitte kui autoriteetse tegelasega, kes on temast kaksikümmend viis aastat vanem. Ehkki Ralph on väga terane, tabas teda hiljuti inglise keeles ja reaalinetes ebaõnnestumine, kuna tal on kombeks tundidest puududa. Kuid Ralph ei lase end eriti millestki häirida. Ta tunnistab oma puudusi rõõmsameelselt.

Psühholoogid arutlevad sageli selle üle, mis vahe on „temperamendil” ja „isiksusel”. Temperament viitab sünnipärastele, bioloogial põhinevatele emotsionaalsetele ja käitumuslikele muustritele, mida võib märgata beebieas ja varajases lapsepõlves; isiksus on aga midagi keerulisemat, see võtab kuju kultuurilise mõju ja isikliku kogemuse segunedes. Mõned ütlevad,

et temperament on vundament ja isiksus on pealisehitus. Kagani töö võimaldab kokku viia teatud väikelapse temperamendid ja noorusea isiksuse stiilid, nagu näiteks Tomi ja Ralph'i omad.

| |

Aga kuidas Kagan teab, et kätega rahmivatest väikelastest tulevad tõenäoliselt sellised ettevaatlikud ja mõtisklevad teismelised nagu Tom või et vaiksetest beebidest saavad otsekoheised ja kooli-jaoks-liiga-lahedad Ralph'id? Vastus peitub nende füsioloogias.

Lisaks sellele, et Kagani meeskond vaatles laste käitumist nende jaoks harjumatuses olukordades, mõõdeti ka pulsisagedust, vere rõhku, sõrmede temperatuuri ja teisi närvisüsteemi omadusi. Kagan valis välja mainitud näitajad, kuna arvatakse, et neid kontrollib ajus paiknev mõjuvõimas elund nimega amügdala. Amügdala asub sügaval limbilises süsteemis, selles iidses ajuvõrgustikus, mis on olemas isegi primitiivsetel loomadel, nagu hiired ja rotid. Selles võrgustikus – mida mõnikord nimetatakse emotsionaalseks ajuks – asuvad paljud põhilised instinktid, mis on inimestel ja loomadel ühised, näiteks söögiisu, sugutung ja hirm.

Amügdala toimib nagu aju emotsionaalne lülituspult, võtab vastu aistmiselunditelt tulevat informatsiooni ning annab siis ülejäänud ajule ja närvisüsteemile märku, kuidas reageerida. Tema üheks funktsiooniks on avastada ümbruskonnas otsekohe uusi või ähvardavaid asju – alates lähenevast lendavast taldrikust kuni sisiseva maoni – ja saata läbi keha kiirsignaale, mis käivitavad võitle-või-põgene-reageeringu. Kui lendav taldrik näib suunduvat otsejoones sinu poole, siis on amügdala see, mis käsib sul järsult kummarduda. Kui lõgismadu valmistub hammustama, siis tagab amügdala selle, et sa jooksu pistad.

Kagani hüpotees seisnes selles, et iseäranis kergesti ärrituva amügdalaga beebid hakkavad vingerdama ja ulguma, kui neile tundmatuid asju näidata, ning neist kasvavad lapsed, kes uute inimestega kokku puutudes suurema tõenäosusega valvsaks muutuvad. Ja täpselt nii ka oli. Teisisõnu öeldes, need nelja kuu vanused lapsed, kes rahmisid kätega nagu punkrokkarid, ei teinud seda mitte sellepärast, et neist olid kujunemas ekstra-

verdid, vaid kuna nende väikesed kehad reageerisid uutele vaatepiltidele, helidele ja lõhnadele väga tugevalt – nad olid nende asjade suhtes „kõrgreaktiivsed”. Vaiksed beebid ei olnud hääletud mitte sellepärast, et nad olid tulevased introverdid, vaid – täiesti vastupidi – kuna neil oli närvisüsteem, mida uudne asi ei liigutanud.

Mida reaktiivsem on lapse amügdala, seda kõrgem on tõenäoliselt tema pulsisagedus, seda rohkem pärani tema silmad, seda rohkem pingul tema häälepaelad, seda enam kortisooli (stressihormoon) tema süljes – ja seda häiritumana ta end tõenäoliselt *tunneb*, kui satub kokku millegi uue ja ärritavaga. Üles kasvades puutuvad kõrgreaktiivsed lapsed jätkuvalt kokku tundmatute asjadega paljudes erinevates kontekstides, olgu selleks siis esimene käik lõbustusparki või kohtumine rühmakaaslastega esimesel lasteaiapäeval. Me üldiselt märkame lapse reaktsioone tundmatutele inimestele. Kuidas ta käitub esimesel koolipäeval? Kas ta paistab olevat ebakindel sünnipäevapidudel, kus on palju võõraid lapsi? Kuid see, mida me tegelikult näeme, on lapse tundlikkus uudsuse suhtes üldiselt, mitte lihtsalt inimeste suhtes.

Kõrg- ja madalreaktiivsus pole tõenäoliselt ainsad bioloogiaga seotud teed introvertsuse ja ekstraversuseni. On küllalt palju introverte, kellel ei ole klassikalise kõrgreaktiivse tundlikkust, ja väike protsent kõrgreaktiivseid, kellest kasvavad ekstraverdid. Ometi tähistab Kagani aastakümnetepikkune avastuste rida dramaatilist läbimurret selles, kuidas me neid isiksuse stiile mõistame – ja ühtlasi väärtustame. Mõnikord tunnustatakse ekstraverte selle eest, et nad on „pro-sotsiaalsed” – see tähendab teistest hoolivad –, ning introverte halvustatakse kui neid, kellele ei meeldi teised inimesed. Kuid Kagani testides ei olnud väikelaste reaktsioonidel midagi tegemist inimestega. Need beebid hõiskasid (või ei hõisanud) pulga otsas oleva vatitupsu peale. Nad vehkisid kätega (või püsisid rahulikuna) reageeringuna õhupalli lõhkemisele. Kõrgreaktiivsed beebid ei olnud kujunemisjärgus misantroobid; nad olid lihtsalt oma ümbruse suhtes tundlikud.

Tõepoolest, nende laste närvisüsteemi tundlikkus näib olevat seotud mitte ainult hirmutavate asjade märkamisega, vaid märkamisega üldiselt. Kõrgreaktiivsed lapsed pööravad inimestele ja asjadele „valvsat tähele-

panu”, nagu üks psühholoog seda nimetab. Enne otsustamist valikuid võrreldes liigutavad nad sõna otseses mõttes rohkem silmi kui teised. Paistab, nagu töötleksid nad maailmast võetavat informatsiooni põhjalikumalt – mõnikord teadlikult ja mõnikord mitte. Ühes varajases uuringusarjas palus Kagan rühmal esimese klassi õpilastel mängida visuaalse sobitamise mängu. Igaile lapsele näidati pilti toolil istuvast mängukarust koos veel kuue sarnase pildiga, millest ainult üks langes esimesega täpselt kokku. Kõrgreaktiivsed lapsed kulutasid kõiki alternatiive kaaludes rohkem aega kui teised ja tegid suurema tõenäosusega õige valiku. Kui Kagan palus neilsamadel lastel sõnamänge mängida, siis avastas ta, et nad ka lugesid täpsemini kui impulsiivsed lapsed.

Samuti kalduvad kõrgreaktiivsed lapsed oma tähelepanekute üle põhjalikumalt mõtlema ja nendega seoses sügavamaid tundeid tundma ning igapäevastesse kogemustesse täiendavaid nüansse lisama. Seda saab seletada mitmel moel. Kui laps on sotsiaalselt orienteeritud, siis võib ta veeta palju aega teiste kohta tehtud tähelepanekuid kaaludes – miks Jason ei tahtnud täna oma mänguasju teistega jagada, miks Mary Nicholase peale nii marru läks, kui too teda kogemata müksas. Kui tal on konkreetne huvi – lahendada mõistatusi, tegeleda kunstiga, ehitada liivalosse –, siis keskendub ta sellele sageli ebahariliku intensiivsusega. Uuringud näitavad, et kui kõrgreaktiivne mudilane teise lapse mänguasja kogemata ära lõhub, siis kogeb ta sageli tunduvalt intensiivsemat süü ja kurbuse segu kui madalreaktiivne laps. Muidugi panevad oma ümbruskonda tähele ja tunnevad emotsioone kõik lapsed, kuid kõrgreaktiivsed paistavad nägevat ja tundvat rohkem. Kui kõrgreaktiivse seitsmeaastase käest küsida, kuidas peaks rühm lapsi ihaldatud mänguasja jagama, siis kaldub ta välja tulema keerukate strateegiatega, nagu näiteks „laste perekonnanimed tuleks tähestiku järjekorda panna ja nimekirja esimesele kõigepealt võimalus anda”, kirjutab teadusajakirjanik Winifred Gallagher.

„Teooria rakendamine on seesuguste laste jaoks raske, kuna nende tundlik loomus ja viimistletud skeemid ei sobi kokku kooliõue heterogeensete ja karmide oludega,” tõdeb Gallagher. Aga nagu me edaspidi näeme, osutuvad need jooned – valvsus, nüansitundlikkus, keerukas emotsionaalsus – väga alahinnatud omadusteks.

Kagan on andnud meile hoolikalt dokumenteeritud tõendusmaterjali selle kohta, et kõrge reaktiivsus on üks introvertsuse bioloogilisi aluseid (teist tõenäolist rada uurime 7. peatükis), kuid tema avastused on mõjukad osalt ka seetõttu, et kinnitavad seda, mida oleme tajunud algusest peale. Mõned Kagani uuringud ulatuvad isegi kultuurilise müüdi valdkonda. Näiteks arvab ta oma andmetele tuginedes, et kõrge reaktiivsus seostub teatud füüsiliste tunnustega, nagu sinised silmad, allergiad ja heinapalavik, ning et kõrgreaktiivsed mehed on teistest suurema tõenäosusega kitsa näo ja kõhna kehahitusega. Niisugused järeldused on spekulatiivsed ja meenutavad 19. sajandi praktikat, kus inimese hinge kohta tehti järeldusi tema kolju kuju põhjal. Kas see osutub siis õigeks või mitte, aga on huvitav, et tegemist on just nende füüsiliste tunnustega, mida omistame väljamõeldud tegelaskujudele, kui tahame mõista anda, et nad on vaiksed, introvertsed ja mõtisklevad. Näib, nagu peituksid need füsioloogilised tendentsid kusagil sügaval meie kultuurilises alateadvuses.

Võtame näiteks Disney filmid: Kagan ja tema kolleegid oletavad, et Disney animaatoritel oli alateadlik arusaamine kõrgest reaktiivsusest, kui nad joonistasid tundlikele figuuridele, nagu Tuhkatriinu, Pinocchio ja Dopey (Häbelik), sinised silmad, ning tormakamatele tegelastele, nagu Tuhkatriinu kasuõed, Grumpy (Toriseja) ja Peeter Paan, tumedamad silmad. Paljude raamatute, Hollywoodi filmide ja samuti TV-sõude põhitegelane, pikk ja peenike, nina luristav noor mees, on otsene viide sellele õnnetule, kuid mõtlikule ja tähelepanelikule lapsele, kes saab häid hindeid, on sotsiaalsest melust pisut kurnatud ning on andekas sellistes introspektiivsetes tegevustes nagu poeesia ja astrofüüsika. (Kui meenutada Ethan Hawke'i filmis „Surnud Poetide Ühing“.) Kagan oletab koguni, et mõned mehed eelistavad heleda naha ja siniste silmadega naisi just sellepärast, et peavad neid alateadlikult tundlikeks.

Teised isiksuseuuringud toetavad samuti eeldust, et ekstravertsusel ja introvertsusel on füsioloogiline ja ilmselt isegi geneetiline alus. Üks kõige tavalisemaid viise, kuidas loomuse ja kasvatuse vahel vahet teha, on võrrelda ühemuna- ja kahemunakaksikute isiksuslikke omadusi. Ühemunakaksikud arenevad ühestainsast viljastatud munarakust ja see-

tõttu on neil täpselt samad geenid, samal ajal kui kahemunakaksikud tulevad erinevatest munarakkudest ja neil on ühised ainult keskeltläbi 50% geenidest. Niisiis, kui mõõdetakse introvertsuse ja ekstravertsuse näitajaid kaksikute paaride puhul ja leitakse ühemunakaksikutel rohkem kokkulangevusi kui kahemunakaksikutel – mida teadlased uuringu uuringu järel täheldavadki, sealjuures ka neil juhtudel, kui kaksikud on üles kasvanud eri perekondades –, siis võib põhjendatult järeldada, et joonel on teatav geneetiline alus.

Ükski neist uuringutest pole täiuslik, aga tulemused on järjekindlalt viidanud sellele, et introvertsus ja ekstravertsus, nagu ka teised põhilised isiksuslikud omadused, näiteks leplikkus ja hoolikus, on 40%–50% päri-likud.

Aga kas introvertsuse bioloogilised seletused annavad ikka täieliku vastuse? Kui ma Kagani „Galenii ettekuulutust” esimest korda lugesin, siis olin ma nii erutatud, et ei saanud magada. Siin, nendel lehekülgedel, olid minu sõbrad, minu perekond, mina ise – tegelikult kogu inimkond! – korralikult liigitatud vastavalt sellele, kas kellelgi on rahulik või reaktiivne närvisüsteem. Näis, nagu oleks sajandeid kestnud inimesiksuse müsteeriumide filosoofiline uurimine meid selle teadusliku selguse särava hetkeni juhtinud. Siin oli lõppude lõpuks lihtne vastus loomuse-kasvatuse probleemile – me sünnime juba valmis temperamendipaketiga, mis kujundab jõuliselt meie täiskasvanuea isiksust.

Aga see ei saa ometi nii lihtne olla – või saab? Kas me tõesti saame introvertse või ekstravertse isiksusetüübi kaasasündinud närvisüsteemile taandada? Ma mõtlesin, et sain kõrgreaktiivse närvisüsteemi pärandina kaasa, kuid mu ema väidab, et olin mõnus beebi, mitte seesugune, kes nuriseb ja halab lõhki läinud õhupalli pärast. Mul tuleb mõnigi kord ette pööraseid eneseusu kaotamise hoogusid, aga mul on ka veendumused, mis kindlalt julgust annavad. Esimesel päeval võõras linnas viibides tunnen ma end kohutavalt ebamugavalt, aga samal ajal armastan ma reisimist. Olin lapsena pelglik, kuid olen selle kõige hullematest ilmingutest suuresti välja kasvanud. Pealegi ei arva ma, et need vastuolud oleksid kuigi ebaharilikud; paljudel inimestel on isiksuses aspekte, mis omavahel eriti kokku ei sobi. Ja kas pole ka nii, et inimesed muutuvad aja jooksul põhjalikult?

Ning mida arvata vabast tahtest – kas meil pole siis mingit kontrolli selle üle, kes me oleme ja kelleks saame?

Otsustasin professor Kagani üles otsida, et neid küsimusi otse tema käest küsida. Tundsin, et mind tõmbab tema poole mitte ainult sellepärast, et tema uurimistöö tulemused on nii vastupandamatud, vaid ka selle pärast, mis osa ta suures loomuse-kasvatuse debatis etendab. Tema karjäär algas 1954. aastal, mil ta seisis kindlalt kasvatuse poolel ehk siis esindas vaateid, mis sobisid kokku selle aja domineerivate teaduslike arusaamadega. Idee kaasasündinud temperamendist oli neil aastatel nagu poliitiline dünaamiit, mis manas esile viirastused natsieugenikutest ja valge rassi ülimuslikkusest. Seevastu arusaam lastest kui valgetest tahvlitest, kelle jaoks on kõik võimalik, oli demokraatial põhinevale ühiskonnale meelt mööda.

Kuid aja jooksul pidi Kagan seisukohta muutma. „Töö käigus ilmsiks tulnud faktid sundisid mind tunnistama, et temperament on tegelikult võimsam, kui ma mõtlesin ja uskuda soovisin,“ ütleb ta nüüd. Tema esimeste kõrgreaktiivseid lapsi puudutavate avastuste ilmumine ajakirjas *Science* 1988. aastal aitas legitimiseerida kaasasündinud temperamendi ideed osalt ka sellepärast, et Kagani kui „kasvatuse pooldaja“ reputatsioon oli väga tugev.

Ma lootsin, et kui keegi suudab mul aidata loomuse-kasvatuse probleemi lahti harutada, siis on see Jerry Kagan.

| |

Kagan juhatab mu oma Harvardi William James Hallis asuvasse kabinetti ning uurib mind üksisilmi, samal ajal kui ma istet võtan: mitte küll ebasõbralikult, kuid kindlasti teravalt. Olin kujutanud teda ette leebe, valges laborikittis teadlasena multifilmist, kes kemikaale ühest katseklaasist teise kallab, kuni – *pauhh!* Nüüd, *Susan, tead sa täpselt, kes sa oled.* Aga ta ei ole see mahedate maneeridega vana professor, keda ma ette olin kujutanud. See on muidugi irooniline teadlase puhul, kelle raamatud kannavad humanismi märki ning kes räägib, et oli kunagi ärevuses ja kergesti hirmutatav poiss, aga mulle mõjub ta lausa hirmutatavalt. Alustan intervjuud taustaküsimusega, kuid ta ei nõustu juba selles väljendatud oletusegagi. „Ei, ei ei!“ kõmistab ta, just nagu ei istukski ma otse tema vastas.